

Пилипенко С. А.,
*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ*

Кочкадамян А. Г.,
*здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ*

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEM OF SEPARATE PROCEEDINGS IN CASES ON RECOGNITION OF THE INHERITANCE AS ESCHEAT PROPERTY

Статтю присвячено з'ясуванню наукового становлення поняття та сутності окремого провадження, у порядку якого розглядаються справи про визнання спадщини відумерлою. Наголошено, що історично визнані безспірні справи становили основу окремого провадження як частини цивільного процесу. Порівняльним аналізом системи справ окремого провадження в різні періоди розвитку цивільного процесуального законодавства встановлено належність до нього однакових за природою справ. В історичному ракурсі простежується то розширення, то звуження переліку справ, які віднесені законодавцем до окремого провадження.

Акцентовано, що окремому провадженню у справах про визнання спадщини відумерлою характерна різна сутність і специфічна матеріально-правова природа, яка визначається певними особливостями об'єктів й способів судового захисту. Констатовано, що таким справам притаманні особливості суб'єктного складу учасників, предмета судової діяльності та процесуального порядку розгляду й вирішення справ. До об'єктів судового захисту в окремому провадженні у справах про визнання спадщини відумерлою віднесено як законні інтереси, так і неоспорювані суб'єктивні права фізичних, юридичних осіб або держави.

Визначено способи захисту прав та інтересів в окремому провадженні у справах про визнання спадщини відумерлою, що передбачають підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Встановлено, що статус відумерлої спадщини в порядку окремого провадження визначає суд, за рішенням якого вона переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Зроблено висновок, що ніким не успадкована нерухомість стає власністю територіальної громади, у межах якої вона розташована.

Ключові слова: *окреме провадження, відумерла спадщина, відумерле майно, визнання спадщини відумерлою, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, судовий захист.*

The article is devoted to the clarification of scientific development of the concept and essence of a separate proceeding in the order of which cases on recognition of the inheritance as escheat property are considered. It is emphasized that historically recognized undisputed cases formed the basis of separate proceedings as part of the civil process. A comparative analysis of the system of cases of individual proceedings in different periods of the development of civil procedural legislation established that cases of the same nature belong to it. In the historical perspective, one can trace the expansion and narrowing of the list of cases, which are assigned by the legislator to a separate proceeding.

It is highlighted that separate proceedings in cases on recognition of the inheritance as escheat property are characterized by a different essence and a specific material and legal nature, which is determined by certain features of the objects and methods of judicial protection. It is established that such cases are characterized by the peculiarities of the subject composition of participants, the subject of judicial activity and the procedural order of consideration and resolution of cases. Legal interests and undisputed subjective rights of individuals, legal entities, or the state are included in the objects of legal protection in separate proceedings in cases on recognition of the inheritance as escheat property.

The methods of protection of rights and interests in separate proceedings in cases on recognition of the inheritance as escheat property, which involve confirmation of the presence or absence of legal facts that are important for the

protection of the rights and interests of a person or the creation of conditions for the exercise of personal non-property or property rights or confirmation of the presence or absence of undisputed rights are determined.

It is established that the status of an escheat heritage in a separate proceeding is determined by the court, by whose decision it becomes the property of the territorial community at the place of opening of the inheritance, and immovable property – at its location. It is concluded that the real estate not inherited by anyone becomes the property of the territorial community within which it is located.

Key words: *separate proceedings, escheat heritage, escheat property, recognition of the inheritance as escheat property, heritage, testator, heir, judicial protection.*

Постановка проблеми. Цивільні правовідносини виникають, змінюються чи припиняються залежно від обставин, що виникли у житті певних суб'єктів – юридичних фактів, перелік яких не є вичерпним. Поява нових цивільних правовідносин спричиняє виникнення нових процесуально-правових питань, до яких, зокрема, відносимо поняття окремого провадження як самостійної підгалузі цивільного процесуального права.

Окреме провадження характеризується певною специфікою засобів правового регулювання та особливою процедурою розгляду справ. Розгляд справ окремого провадження потребує підтвердження певного юридичного факту або його відсутності, що має значення для охорони прав, свобод та інтересів особи. Особливістю окремого провадження є відсутність спору щодо права. Проте це не виключає наявності спору про факт, що полягає в неочевидності його існування.

Справи про визнання спадщини відумерлою мають свою специфіку процесуального порядку розгляду. З огляду на це розгляд таких справ здійснюється у порядку окремого провадження.

Варто зазначити, що проблеми цивільного судочинства у справах про визнання спадщини відумерлою не були предметом спеціальної наукової розвідки, окремі її аспекти досліджувалися лише у контексті процесуальних особливостей розгляду в порядку окремого провадження деяких категорій справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання в різні періоди наукового становлення, розвитку й функціонування окремого провадження, зокрема окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою, а також процесуальний порядок розгляду справ про визнання спадщини відумерлою завжди привертали увагу науковців. У контексті загальної теорії цивільного процесу інститут окремого провадження

досліджували А. В. Андрушко, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, І. А. Войтюк, К. В. Гусаров, П. Ф. Єлісейкін, П. П. Заворотько, Н. О. Кіреєва, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Ю. Д. Притика, В. І. Тертишніков, Г. П. Тимченко, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Д. М. Чечот, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші вчені.

Низка проблемних питань щодо окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою наразі залишаються недостатньо розробленими. З огляду на це проблематика здійснення цивільного судочинства, зокрема окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою, є актуальною і потребує подальшої наукової розвідки.

Метою статті є дослідження стану наукової розробки проблеми окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою.

Виклад основного матеріалу. Комплексний характер будь-якого дослідження потребує вивчення того чи іншого поняття, події чи явища в історичному аспекті, з моменту його виникнення і до становлення. Саме тому для розуміння проблем окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою необхідно дослідити її витоки – з моменту становлення окремого провадження, норм і правил, притаманних певному історичному періоду.

З появою людської цивілізації бере свій початок розвиток права у вигляді правил-звичаїв – звичаєве право. У писаних правових звичаях з'являються перші уявлення людини про захист майнового та немайнового права.

Історія виникнення судочинства, зокрема і цивільного права, відбувається в епоху стародавньої римської цивілізації. Римські юристи вперше звернули увагу на те, що поряд зі змагальною процедурою, яка має місце під час вирішення спору в позовному процесі, існують і справи, в яких був відсутнім правовий спір [1, с. 205]. Контроль державою нерухомості,

народжуваності та смертності населення сприяв збільшенню кількості таких справ. Варто зазначити, що саме ці об'єктивно існуючі процеси потребували встановлення юридичних фактів, які давали б підстави для виникнення конкретних, переважно майнових прав особи в майбутньому [2, с. 11].

Уперше римське право нормативно закріпило безспірне провадження у частині 7 таблиці V Закону XII таблиць: «Якщо людина впадала в безумство, то хай владу над нею самою і над її майном візьмуть її агнати або її родичі» [3].

За відсутності окремого цивільного процесуального законодавства, яке б регулювало судочинство з розгляду безспірних цивільних справ, у середньовіччі ці питання регулювалися матеріальним правом. Судебник 1497 року став новим кардинальним кроком у розвитку цивільного судочинства взагалі й окремого провадження зокрема, оскільки містив у собі загальні правила судової процедури [2, с. 11].

За часів дії Руської Правди питанням безспірного характеру в цивільному судочинстві того періоду уваги не приділялося. Цивільне процесуальне право набуло самостійності у 1864 році, коли відбулася судова реформа і було прийнято Статут цивільного судочинства Росії, яким суди в частині порядку ведення судочинства керуватися аж до прийняття перших радянських нормативних актів щодо цивільного судочинства, що передбачали порядок з позовним, охоронне провадження, або «неповне провадження».

Першим систематизованим джерелом з норм чинного на той час в Україні цивільного процесу став Цивільно-процесуальний кодекс УСРР, прийнятий 30 червня 1924 року та введений в дію 01 жовтня того ж року. Статтею 191 цього Кодексу вперше було закріплено перелік справ окремого провадження, до яких віднесено справи про: майно, яке залишилося після померлих; третейські записи та рішення; віднесення до суду предметів зобов'язання (депозит); видання судових наказів по актах; розлучення, про позови утримання та встановлення прізвища дітей; встановлення обставин, від наявності яких залежить виникнення публічних прав громадян; звільнення від військової служби у зв'язку з релігійними переконаннями [4, с. 23–30]. Схоже розуміння окремого прова-

дження з деякими змінами частини справ містила і ст. 218 ЦПК УРСР в редакції 1929 року.

Прийнятими у 1961 році в Радянському Союзі Основами цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік закріплено основний перелік справ, що належали до позовного, адміністративного чи окремого провадження, зокрема зазначено, що судам підвідомчі такі справи окремого провадження: про встановлення фактів, що мають юридичне значення, якщо законом не встановлений інший порядок їх встановлення; про визнання особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою; про визнання громадянина недієздатним унаслідок душевної хвороби чи слабоумства (ч. 4 ст. 4 Основ) [5, с. 171].

У 1963 році відповідно до Основ було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР, у ст. 254 якого наведено перелік справ окремого провадження, зокрема це справи про: визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним; визнання громадянина безвісно відсутнім чи про оголошення його померлим; встановлення неправильності запису в книгах актів запису громадянського стану; встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника; скарги на дії нотаріусів і органів, що виконують нотаріальні дії [6].

Відтак історично визнані безспірні справи становили основу окремого провадження як частини цивільного процесу. Порівняльним аналізом системи справ окремого провадження в різні періоди розвитку цивільного процесуального законодавства підтверджується належність до нього однакових за природою справ. В історичному ракурсі простежується то розширення, то звуження переліку справ, які віднесені законодавцем до окремого провадження, а поділ цивільного судочинства на позовне провадження та окреме провадження на той час можна вважати умовним.

Цивільний процесуальний кодекс України 2004 року визначив окреме провадження як вид неповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих

немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293), а також змінив кількість справ окремого провадження, віднісши до них справи про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; встановлення фактів, що мають юридичне значення; відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб тощо (ч. 2 ст. 293) [7].

Беручи до уваги той факт, що окреме провадження є унікальним явищем у правовій регламентації встановлення юридичних фактів, розгляд справ окремого провадження судом пов'язаний із здійсненням «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд непритаманну йому функцію установавання тих чи інших обставин без розв'язання спору про право. При цьому законодавець виходить із доцільності такого рішення, покладаючи встановлення юридичних фактів на суддю, який має особливий правовий статус суб'єкта судової влади, та поширюючи на процедуру розгляду цих справ форму цивільного судочинства [8, с. 3–16].

Отже, як вбачається з наведеного у КПК України визначення, особливістю окремого провадження є те, що у ньому розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або оспорення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Як бачимо, перелік справ, що розглядаються судом в порядку окремого провадження, вперше доповнено справами про визнання спадщини відумерлою, що харак-

теризуються: різною сутністю; особливостями об'єктів (якими можуть бути як законні інтереси, так і неоспорювані суб'єктивні права фізичних, юридичних осіб або держави) і способів судового захисту прав та інтересів (тобто, підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав); особливостями суб'єктного складу учасників, предмета судової діяльності та процесуального порядку розгляду й вирішення справ.

З огляду на це можна стверджувати, що об'єкт і спосіб судового захисту є критеріями класифікації справ окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою.

Питання відумерлої спадщини врегульоване ст. 1277 Цивільного кодексу України, де окреслено підстави для визнання спадщини відумерлою, зокрема це: відсутність спадкоємців за заповітом і за законом; усунення спадкоємців від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями спадщини, а також відмова спадкоємців від її прийняття [9].

Процесуальний порядок визнання судом спадщини відумерлою визначений главою 9 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України. Суд визнає спадщину відумерлою за правилами окремого провадження. У заяві про визнання спадщини відумерлою, що розглядається в порядку окремого провадження, відповідно до вимог ст. ст. 293, 294, 334–338 ЦПК України, повинні бути вказані такі відомості, як час і місце відкриття спадщини; інформація про майно, що становить спадщину; а також наведені докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, або ж про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, чи про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, чи про відмову від її прийняття (наприклад, факт настання смерті спадкодавця підтверджується свідоцтвом про смерть, видалим РАЦС, або судовим рішенням).

Висновки. Дослідивши стан наукової роботи проблем окремого в історичній площині в порядку окремого провадження розглядалися однакові за природою справи, перелік яких з часом здебільшого розширювався.

Відповідно до чинного КПК України в порядку окремого провадження розглядаються справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або оспорення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Справам про визнання спадщини відумерлою притаманні певні свої особливості,

якими обумовлений специфічний порядок їх розгляду і вирішення. Статус відумерлої спадщини в порядку окремого провадження визначає суд, за рішенням якого вона переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням. Відтак, ніким не успадкована нерухомість стає власністю територіальної громади, у межах якої вона розташована.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ясинок М. М. Цивільний процес: навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Кройтора ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : Вид-во ХНУВС, 2009. 284 с.
2. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. К. : Алерта, 2014. 385 с.
3. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
4. Стецюк Б. Р. Особливості регламентації цивільного судочинства за ЦПК УСРР 1924 року. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 23–30.
5. Ясинок М. М. Історія становлення окремого провадження в цивільному судочинстві України. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 171–216.
6. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР: Закон від 18 лип. 1963 р. *Вісник Верховної Ради Української РСР*. 1963. № 30. С. 464.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (редакція від 18 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
8. Удальцова І. В. Проблема судового визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1999. 46 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV (редакція від 10 черв. 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>